

BARBARA BAZIELICH
Katedra Etnologii
Uniwersytet Wrocławski

BADANIA NAD ODZIEŻĄ I STROJEM LUDOWYM W POLSCE

Polska jest jednym z nielicznych krajów w Europie, który w swej bogatej literaturze etnograficznej nie ma monografii, nawet albumu poświęconych strojom regionalnym, a wydane w 1841, 1855 i 1954 roku (Zieńkiewicz, 1841; Gerson, 1855; Manugiewicz, 1954) teki z kolorowymi planszami, w małym zresztą wówczas nakładzie, są już obecnie prawie niedostępne. Coraz częściej także słyszy się głosy, że nie ukazują się na ten temat żadne opracowania i nawet zeszyty *Atlasu Polskich Strojów Ludowych* „niemal zupełnie przestały się ukazywać” (Kantor, 1982, s. 26). Pewną lukę w tym względzie wypełniłyby przygotowane i znajdujące się w druku publikacje (Karwicka, Gadomski, Bazielich), ale czas ich produkcji wydłuża się z roku na rok. Błędne jest jednak mniemanie, że problematyka dotycząca odzieży chłopskiej, potocznie określanej strojem ludowym, bądź strojem regionalnym¹ nie stanowi już przedmiotu naukowych dociekań i rozpraw. Zainteresowani tym tematem są nie tylko etnografowie, lecz także historycy (Rosen-Przeworska, 1953; 1954; Turnau, 1991), historycy kultury materialnej (Kowecka, 1978, s. 400), historycy sztuki (Bartkiewicz, 1979; Żygulski 1974), kostiumolodzy i teatrolodzy (Tyrowicz, 1957; *Kostiumy teatralne...*, 1952), folklorysty², przy czym przez jednych odzież chłopska traktowana jest marginalnie, dla innych zaś, zwłaszcza historyków i historyków kultury materialnej, stanowi łączny człon całokształtu kultury narodowej. Zwrócenie zatem uwagi na tego rodzaju publikacje, podobnie jak na opracowania historyków sztuki dotyczące mody i historii ubiorów, jest niesłychanie ważne z wielu względów, chociaż prawie zupełnie nie respektowane przez etnografów i ludoznawców podejmujących badania i opracowania na temat strojów ludowych. O ile więc w dorobku badaczy kultury

¹ W dalszej części artykułu określenie strój ludowy, strój chłopski, strój regionalny traktowane będą wymiennie, lecz zawsze w znaczeniu ozdobnej, odświętnej formy ubioru w przeciwieństwie do odzieży rozumianej jako forma powszednia, codzienna. Nie chodzi przy tym o definiowanie tych pojęć, gdyż nie jest to przedmiotem tego artykułu. Próbę definicji podała Irena Turnau, 1977.

² Przykładem może być seria publikacji dotycząca folkloru poszczególnych regionów, wydawana przez Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechnienia Kultury w Warszawie. Są to pieśni, taniec i obrzędy oraz stroje.

ludowej brak jako pracy zwartej monografii, albumu, czy syntezy z tego zakresu, to jednak ukazują się przygotowane przez nich artykuły o strojach, problematyka ta jest stale aktualna i podejmowana przez różne osoby.

W nauce polskiej wzbudza ona zainteresowanie od ponad dwustu lat, chociaż o zmiennej sile napięcia, lecz zawsze w sensie progresywnym. Wprawdzie nie brak w tym względzie także negatywnych ocen i ubolewania, że do tej pory nie wypracowano ani teorii, ani odpowiednich metod badawczych (Kantor, 1982), ale jeśli weźmie się pod uwagę sposób widzenia różnych dyscyplin naukowych oraz czas i etapy rozwoju zainteresowań, słowa krytyki okażą się nieuzasadnione. Trudno też nie odnieść się sceptycznie do krytyki, która istniejącą literaturę przedmiotu traktuje wybiórczo i z pominięciem niektórych problemów już poruszanych oraz nie wykazuje orientacji w zaawansowaniu badań nad odzieżą i strojami ludowymi w innych krajach Europy. Łagodzące znaczenie w ocenie krytyki może mieć jedynie fakt, że opracowań na temat strojów ludowych w Polsce jest bardzo dużo i ogarnięcie ich jest utrudnione. Są to nie tylko opisy formy i zdobnictwa strojów, techniki wykonania i surowców, funkcji, genezy, historii, archaizmów, regionalnych odmian i specyfiki, zmian w czasie i długiego trwania, kwestia mody i uwarunkowań, lecz także ikonografia oraz próba uchwycenia wpływów szlacheckiej i mieszczańskiej odzieży na polski ubiór ludowy. Problematyka ta poruszana jest albo w postaci różnej objętości artykułów zamieszczanych w naukowych periodykach³, czy popularno-naukowych czasopismach⁴, albo jako próba charakterystyki ubioru ludowego w monografiach niektórych regionów (*Kultura ludowa Wielkopolski*, 1960; *Nad rzeką Ropą*, 1965; *Ziemia Myślenicka*, 1971), albo jako odrębne opracowania (Swieży, 1954; Cholewa, 1946; Grodecka 1986; Bazieli, 1988), czy rozdziały w pracach dotyczących kultury i sztuki ludowej (Fischer, 1926; 1934; Reinfuss, Świdorski, 1960; Hermanowicz-Nowak, 1976; Grabowski, 1977; Fryś-Pietraszkowa, Kunczyńska, Pokropek, 1988), z których wymienić można zaledwie parę, a to z racji na ich zbyt wielką liczbę.

Na wyróżnienie spośród tych publikacji zasługuje *Atlas Polskich Strojów Ludowych* wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze w oddzielnych zeszytach jako monografie regionalnych odmian strojów, w przygotowaniu różnych autorów. Od 1949 roku do chwili obecnej ukazały się 32 zeszyty⁵,

³ „Wisła”, „Lud”, „Polska Sztuka Ludowa”, „Etnografia Polska”, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, „Kwartalnik Historyczny”, „Pamiętnik Słowiański”, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, „Prace i Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, „Prace i Materiały Etnograficzne”, „Literatura Ludowa”, roczniki wydawane przez niektóre muzea.

⁴ „Orli Lot”, „Wierchy”, „Ziemia”, „Zaranie Śląskie”, „Wiedza i Życie”, „Turysta”, *Kalendarz Ilustrowanego Kuryera Codziennego* i inne.

⁵ Kolejne zeszyty *Atlasu Polskich Strojów Ludowych* to: strój górali szczawnickich, dolnośląski (Pogórze), rzeszowski, szamotulski, krzeczonowski, kurpiowski Puszczy Białej, łowicki, dzierzacki, kujawski, spiski, piotrkowski, pszczyński, pyrzycki, lańcucki, opoczyński, lubuski, górali

a kolejny zeszyt złożony został w 1994 roku do druku⁶. Oprócz szczegółowych danych dotyczących historii, rozprzestrzenienia i formy poszczególnych części odzieży męskiej i kobiecej znajdują się tutaj jeszcze wiadomości na temat zdobnictwa strojów, surowców i wykonawców. Wprawdzie te ostatnie stanowią w pewnym sensie odrębne działy, które w literaturze z racji swoistej, specyficznej problematyki zajmują po większej części osobne miejsca (*Haft i zdobienie stroju ludowego*, 1955; Reinfuss, 1953; *Strój i tkanina ludowa Mazowsza Płockiego*, 1972) to jednak wiążą się bezpośrednio ze strojem i również w tym kontekście zagadnienia te należy wziąć w rachubę.

Przeгляд wszelkiego rodzaju publikacji dają oczywiście bibliografie wydawane zarówno przed, jak i po drugiej wojnie światowej (Gawełek, 1914; Bystroń, 1922; Jackowski, Jarnuszkiewiczowa, 1962) oraz zestawienia w niektórych opracowaniach (Kutrzeba-Pojnarowa, 1964). W sposób ciągły bibliografie prowadzi jako organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego – Ośrodek Informacji i Dokumentacji Etnograficznej w Łodzi⁷.

Trzeba podkreślić, że w latach po drugiej wojnie światowej liczba publikacji na temat odzieży i strojów ludowych znacznie wzrosła i nadal stale się powiększa. Niemal w tym względzie zasługę przypisać należy pracownikom muzeów, zwłaszcza etnograficznych, którzy oprócz kolekcjonowania, przechowywania, konserwowania i dokumentowania tego rodzaju zabytków, prowadzą bez przerwy badania, publikują ich wyniki, organizują wystawy, opracowują foldery i informatory do wystaw oraz katalogi zbiorów⁸. Niemal każde muzeum, które kolekcjonuje stroje ludowe ma jakiś dorobek w tym względzie (Lipiarz, 1978; Bazieli, 1973; 1982; Grodecka, 1986; Rostworowska, w druku). Na ogół uchodzi on jednak z pola widzenia autorów dokonujących podsumowania stanu badań nad strojem ludowym w Polsce, przez co obraz przedstawiany przez nich jest niedokładny i niepełny. Z kolei taki stan rzeczy jest również jedną z przyczyn ubolewania niektórych osób nad niedostatkiem dokonań nauki, ściśle etnografii polskiej jeśli chodzi o ten dział kultury ludowej.

Próbie oceny dotychczasowych osiągnięć w badaniach nad strojem ludo-

śląskich, Zagórzan, sandomierski, biłgorajsko-tarnogrodzki, podlaski (nadbużański), kaszubski, sieradzki, warmiński, Krakowiaków wschodnich, kurpiowski Puszczy Zielonej, świętokrzyski, orawski, Lachów Śląskich, kołbielski, kielecki, Lachów Limanowskich.

⁶ *Strój górali łąckich* – w druku.

⁷ Bibliografie Ośrodka Informacji i Dokumentacji Etnograficznej Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Łodzi.

⁸ Muzeami tymi są przede wszystkim: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Muzeum Etnograficzne w Toruniu, Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi, Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Muzeum Śląskie w Katowicach, Muzeum Etnograficzne – Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu i inne.

wym w Polsce podejmowano już parokrotnie (Kutrzeba-Pojnarowa, 1964; Hermanowicz-Nowak, 1977; Kantor, 1982). Podawano przy tym wykaz ważniejszych publikacji, nie szczędzono uwag krytycznych, wysuwano poruszaną problematykę, metody badań oraz ważność i znaczenie tej dziedziny życia ludu w badaniach nad całokształtem kultury ludowej (Kantor, 1982). Wraz z bibliografiami, artykuły te stanowią cenną wskazówkę, gdzie należy poszukiwać materiałów w celu naukowego lub praktycznego zapoznania się z problematyką związaną z odzieżą i strojami ludowymi. Ponadto źródłem i inspiracją nowych koncepcji badań i opracowań są nie tylko już wydane odpowiednie publikacje i zawarte w nich mapy zasięgów, fotografie i ryciny, wypisy z dokumentów archiwalnych, słowniczki z nazwami i opisy części odzieży. Nadal aktualne są jako źródło własne badania terenowe i wywiady oraz ankiety przeprowadzane z wykonawcami i użytkownikami oraz przetrwałe jeszcze oryginalne części tradycyjnej odzieży i strojów, a poza tym zbiory muzealne przechowywane w magazynach, albo eksponowane na wystawach itp.

Współczesny badacz ma do dyspozycji wiele możliwości zgłębiania treści swoich zainteresowań, przy czym pomocne mu są różne ułatwiające pracę udogodnienia techniczne. Może też, śledząc także literaturę zagraniczną nabierać orientacji w złożonej i skomplikowanej problematyce rzutużącej na znaczenie i kształtowanie się odzieży i strojów na przestrzeni wieków — na rozległych terenach świata oraz uświadomić sobie pomocniczą rolę innych pokrewnych dziedzin nauki, jak: językoznawstwo, historia gospodarcza, historia polityczna, demografia, socjologia, geografia, estetyka, historia sztuki itd. Zależnie też od wyboru problematyki posługiwać się może odpowiednimi metodami, przy czym w miarę zgłębiania tematu, rozszerza się pole badawcze skłaniające równocześnie do konstatacji, że nie ma końca jego granic. Pozostaje zatem kwestia wyboru, na czym poprzestać i do czego się ograniczyć? Decyzja ta idzie zazwyczaj w parze z kierunkiem zainteresowań autora lub koniecznością wynikającą z zamówienia społecznego.

W czasie, kiedy zainteresowania odzieżą i strojami ludowymi dopiero zaczynały się budzić, co miało miejsce, jak wspomniano, ponad dwieście lat temu, sprawa przejawiania wyników tych zainteresowań wyglądała zupełnie inaczej. Trzeba przy tym nadmienić, że polskie prace na temat ubiorów, w porównaniu z innymi krajami w Europie, pojawiły się stosunkowo późno, a pionierem w tym względzie był Łukasz Gołębiowski (1773-1849), którego pierwsza praca dwukrotnie ukazała się w ciągu XIX wieku (Gołębiowski, 1831; 1861). Widać stąd, że było zapotrzebowanie na tego rodzaju publikacje. Tenże sam autor wzbogacił je jeszcze niewielką książeczką zawierającą wiadomości o ubiorach ludu polskiego (Gołębiowski, 1863). W tym czasie ukazują się cenne dzieła również innych autorów, tj. Jędrzeja Kitowicza, który w swej pracy ostatni rozdział poświęcił obyczajom i strojom chłopskim (Kitowicz, 1840),

Jana Matejki, który podjął wnikliwe studia nad ubiorami historycznymi w Polsce, nie pomijając w nich elementów chłopskich (Matejko, 1860) oraz Walerego Eliasza Radzikowskiego, podobnie jak poprzednie (z wyjątkiem Kitowicza) — dzieło ilustrowane, także strojami chłopskimi, ukazujące się w ciągu kilku lat (Radzikowski, 1879 - 1899). Artystą, który opublikował ubiory ludu polskiego był Wojciech Gerson (Gerson, 1885). Poza tym wśród prac wydanych w połowie XIX wieku osobne miejsce zajmuje wielotomowa pozycja Oskara Kolberga (Kolberg, 1865 - 1910) i Wincentego Pola (1807 - 1872), uwzględniającego w etnograficznych opisach informacje o strojach ludowych (Pol, 1851). Na obcym gruncie pojawia się nadto teka rycin przygotowana przez Leona Zieńkowicza (Zieńkowicz, 1841). Jako nowsze opracowania, również cenne ze względu na materiały dotyczące odzieży i strojów, na uwagę zasługują encyklopedie staropolskie Zygmunta Glogera i Aleksandra Brücknera (Gloger, 1900; Brückner 1937 - 1939) oraz książka Władysława Łozińskiego, gdzie w III rozdziale poprzez „ubiory i splendory” przewijają się treści wiążące się także z odzieżą ludową (Łoziński, 1907).

Podając powyższe zestawienie nie chodzi o dokonanie jeszcze jednego, kolejnego zapisu i bibliograficznej rejestracji, ale o zwrócenie uwagi na dwa zasadnicze fakty. Mianowicie — że ważne miejsce w tych publikacjach zajmują ilustracje, tj. czarno-białe lub podkolorowane grafiki i kolorowe plansze, stanowiące bardziej lub mniej dokładny dokument oraz — że zarówno opisowe, jak obrazowe informacje na temat odzieży i strojów ludowych przeplatają się z danymi dotyczącymi wyższych warstw społecznych. Fakt ten dostrzegany początkowo przez szeroko pojętych ludoznawców przesunął się z biegiem czasu na plan dalszy, zaś kiedy w drugiej połowie XX wieku znowu powrócił jako przedmiot etnograficznych badań, związany został z rozwarstwieniem samej grupy chłopskiej, bez odwoływania się do odzieży elit społecznych.

Jeśli chodzi o świadomą dokumentację zjawisk zaobserwowanych w terenie, a nie o wyłączną twórczość artystyczną, to należy podkreślić, że próby przedstawienia wyglądu chłopów i ich odzieży podejmowano już w XVIII wieku, co szczegółowo i krytycznie zostało omówione w niektórych publikacjach (Bystron, 1934; Jacher-Tyszkowa, 1975; Ruszel, 1976; Jaśkiewicz, 1976; Główczevska, 1955; Turnau, 1968). Nie jest to odosobnione zjawisko na gruncie polskim, wartość dawnej ikonografii jako źródła została doceniona także przez różnych autorów w innych krajach Europy (Noss, 1970; 1973; 1981; Dolouche, 1985). Jeśli zatem mowa o obrazowym dokumencie, to na czoło wysuwa się w nim sprawa formy ubioru, zestawu poszczególnych części, kolorystyki, elementów zdobniczych, nawet gatunku tkanin, o ile autor ilustracji był na tyle dokładny, aby to uchwycić. W grę wchodziła nadto kompozycja całości i długość odzienia, jego obszerność lub wysmukłość, zróżnicowanie wyglądu zależnie od płci, niekiedy także od wieku i okolicz-

ności, tzn. — starzy — młodzi, żonaci i stanu wolnego, weselnicy i ludzie w odświętnych strojach. Rzadziej natomiast przedstawiano inne sytuacje jak chrzciny, pogrzeby, określone święta kościelne czy gromadzkie uroczystości, chociaż sporadycznie i takie sceny można odnaleźć⁹. Obrazy te przedstawiają niekiedy pewne archaiczne formy, dziś już zupełnie nieznane, nawet nie- spotykane w zbiorach muzealnych, sposoby noszenia czy zestawiania ze sobą poszczególnych części. To samo dotyczy niektórych elementów czy motywów zdobniczych.

Ruchy wolnościowe, następujące zmiany w strukturze i pozycji społecznej chłopów, przynoszące stopniowo osobistą wolność oraz uwłaszczenie wzbudzają zainteresowanie innych grup społecznych życiem mieszkańców wsi. Znane fakty z przełomu XVIII i XIX wieku powodują zwrócenie uwagi na ich sposób mieszkania, ubierania się, obyczaje, folklor, co jak wiadomo znalazło odzwierciedlenie w twórczości artystycznej i pracach naukowych. Zwrócono przy tym uwagę na archetypy i cechy wspólne Słowianom, które w dobie panslawizmu trafiły na podatny grunt i ukierunkowywały dalsze poszukiwania i badania naukowe, wzbogacając tym samym problematykę dotyczącą odzieży i strojów ludowych. Z kolei okres romantyzmu skłaniał do szukania na wsi nieznanych dotąd, nieraz tajemnych wątków przejawiających się w obrzędowości, tekstach pieśni, opowiadaniach, wierzeniach, różnych praktykach, z którymi ściśle był związany, jak się okazało, sposób ubierania i przygotowywania strojów i odzieży.

Przepojony ideami oświecenia Hugo Kołłątaj w 1802 roku w swym programie badań ludoznawczych zalecał między innymi, że „trzeba nam poznać... różnicę w ubiorze (pospółstwa) nie tylko co do kroju, ale nawet co do koloru, żadnego gatunku ich okrycia nie opuszczając”, a poznaniem tym należało objąć wszystkie „prowincje, województwa i powiaty”. Na przykładzie różnych dziedzin kultury ludowej, w tym przede wszystkim odzieży, badania stopniowo dążą do uchwycenia odrębności regionalnych, a także specyfiki jako właściwości charakterystycznych dla określonego obszaru terytorialnego. Odświętne stroje okazują się wyraźnym przejawem tych specyficznych cech, które z jednej strony są wyrazem swojskości, z drugiej — odmienności w stosunku do bliższych i dalszych sąsiadów. Tak więc i dzieło Kolberga, początkowo o dość rozwlekłym i szczegółowym tytule, chociaż bez informacji o odzieży, wzbogaca z czasem kolejne tomy nazwami regionu i szczegółami dotyczącymi „ubioru” (Burszta, 1974).

Fascynacja regionalizmem, podbudowana zamiarami poszukiwania własnej tożsamości oraz identyfikowania się z określonym miejscem pochodzenia czy zamieszkania trwa po dzień dzisiejszy. Stała się też motorem powstania na przestrzeni dziesiątków lat mniej lub bardziej obszernych opisów, potem

⁹ Na przykład w malarstwie Axentowicza, Kotsisa.

monografii dotyczących ludowych strojów określonego regionu, nie tylko zresztą w Polsce. Pierwotnie zamieszczano je, często nawet wraz z rysunkami, w wychodzących w XIX i na początku XX wieku czasopismach takich, jak „Tygodnik Ilustrowany”, „Przegląd Tygodniowy”, „Wieś Ilustrowana”, „Kłósy”, potem także w „Wiśle” i „Ludzie”. W drugiej połowie XIX wieku pojawiają się również monograficzne opracowania dotyczące kultury ludowej wybranego regionu czy miejscowości, w których sporo miejsca poświęcano strojom (Mączyński, 1858; Malinowski, 1877; Hoff, 1888; Połaczek, 1892; Świętek, 1893). Tę formę praktykuje się po dzień dzisiejszy (Malicki, 1936, s. 53-61; *Zabytki ludowej kultury*, 1975, s. 48-65). Oprócz informacji historycznych w tego typu opracowaniach znajdują się w nich przede wszystkim opisy strojów odświętnych, obrzędowych, uroczystościowych i ich poszczególnych części.

Na zmianę tego sposobu widzenia nie wpłynęły pozytywistyczne hasła, zwracające uwagę na człowieka pracy, codzienność jego życia, biedę i niedostatek. Być może w rozwinięciu i szerszym spojrzeniu na problematykę dotyczącą codziennej, roboczej odzieży przeszkodziły m.in. idee młodopolskie wskazujące na trwałość, siłę, barwność i malowniczość wsi i wieśniaków. Również „odkrycie” w tym czasie sztuki ludowej, w której akcentuje się strojność, przyczynia się do powstawania nowych opracowań na temat zdobnictwa strojów — haftów, biżuterii, wyrobów ze skóry, koronek, tkactwa. Są one w głównej mierze publikowane na łamach wymienionych wyżej czasopism (Seweryn, 1929; Udziela, 1925; Stattlerówna, 1902). Jakkolwiek na przełomie wieków i z początkiem wieku XX różni autorzy dostrzegali i inne jeszcze aspekty związane z odzieżą, na przykład jej wykonawców — szewców i krawców (Kosiński, 1903; Goldstein, 1903; Pieniążek, 1934; Reinfuss, 1951), problem higieny odzieży (Gądzikiewicz, 1926), mody (Zborowski, 1930; Bazielich, 1967; 1968), to zagadnienia te stanowiły i stanowią nadal znikomy procent w stosunku do opisów samego wyglądu stroju, postrzeganego ciągle w pewnej, jakby skostniałej, nie zmieniającej się formie. Wprawdzie już w 1904 roku Bronisław Malewski (Malewski, 1904) podjął krytyczną ocenę dotąd wydanych opracowań ubiorów ludowych, wskazując między innymi na tę „statyczność” w prezentacji ubiorów i nawet na niewiarygodność niektórych wykorzystywanych materiałów, ale nie miała ona szerszego oddźwięku. Akceptowano nadal dotychczasowe przekonanie, że zasiedziałość z dziada pradziada, negatywny stosunek do wszelkich zmian, analfabetyzm chłopów są przyczyną zacofania, konserwatyzmu, a tym samym niezmienności i długiego trwania niektórych wytworów ludowej kultury, w tym także odzieży, zwłaszcza tej wyrabianej we własnym zakresie.

Dopiero w latach międzywojennych pojawiają się pierwsze książkowe monografie dotyczące stroju ludowego (Udziela, 1930; 1932; Chmielińska, 1930; Dobrowolski, 1936) i jego zdobnictwa (Seweryn, 1930; Matuszkówna,

1931; Udziela, 1936) oraz pojedynczych części odzieży (Frankowski, 1928; Seweryn, 1929). Niemal równolegle z nimi ukazują się też opracowania z zakresu historii ubiorów (Błotnicki, 1930; Gutkowska, 1932); na ogół brak w nich jednak informacji o ubiorach chłopskich. Opracowania te są bogato ilustrowane rysunkami, kolorowymi tablicami i fotografiami. W pracy Seweryna Udzieli, *Ludowe stroje krakowskie i ich krój* zamieszczono nawet formy wykrojów, co miało służyć także celom praktycznym. Autor, oprócz ogólnych informacji wstępnych o ludności, jej siedzibach i mieszkaniach, przedstawił na siedmiu ilustracjach wzorem Jana Matejki „męskie ubrania krakowskie od pięciu wieków”, to jest od roku 1400 do 1790, nie omówił jednak ich formy, ani ewentualnych zmian, jakie w tym czasie zaszły. Zajął się opisem kolejnych części stroju z przełomu wieków, najpierw odzieży męskiej, potem kobiecej, uwzględniając ich wygląd, surowiec, ozdoby, ewentualne odmiany i nazwy. Natomiast w słowie wstępnym do drugiej swej pracy, *Ubiory ludu polskiego*, poświęconej „ubiorom górali beskidowych”, odwołuje się do protokołu z 1903 roku Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności, która postanowiła zwrócić uwagę „na strój malowniczy naszego ludu, ginący z dnia na dzień w naszych oczach i ustępujący miejsca szarzyźnie tandetnej” (Udziela, 1932) i opublikować materiały obejmujące *Ubiory ludu polskiego*. Uczyniono to za sprawą Włodzimierza Tetmajera w dwu zeszytach wydanych w 1904 i 1909 roku (Tetmajer, 1904; 1909), które oprócz tekstu zawierały ilustracje i barwne tablice w jego opracowaniu. Rzecz znamienna, że właśnie „malowniczość” ludowego stroju wysunięto tu na pierwszy plan. Stąd też podobne wydawnictwa taki właśnie mają początkowo charakter. Niemniej jednak Udziela swoją pracę o ubiorach górali beskidzkich wzbogaca materiałami historycznymi, opartymi na źródłach archiwalnych. Uwzględnia dzięki temu zachodzące w strojach zmiany, a także wykonawców, surowce, krój, kolorystykę, zdobnicstwo, różnice co do wieku nosicieli oraz pomiędzy grupami górali zamieszkujących Beskidy Zachodnie. Nie jest to już szukanie i podkreślanie malowniczości i ozdobności stroju, lecz w myśl prawidłowo pojętej konieczności zachowania od zapomnienia, potrzeba uczynienia w miarę wiernej dokumentacji tego, co przetrwało w terenie i co zdolna jest jeszcze pamięć ludzka przekazać. Można powiedzieć, że *Ubiory górali beskidowych*, wzbogacone kolorowymi planszami, dobrymi fotografiami i przykładami wykrojów są jedną z pierwszych, wyczerpujących monografii strojów określonej grupy etnicznej, opartych głównie na badaniach terenowych autora.

Badania takie znacznie wcześniej podjął Kazimierz Moszyński publikując w 1929 roku swój pierwszy tom *Kultury ludowej Słowian*, a w nim obszerny porównawczy i genetyczny rozdział o odzieży (Moszyński, 1929). Przejęty zagadnieniami słowianoznawczymi znacznie poszerzył obszar swoich badań tak pod względem terytorialnym, jak tematycznym. Posłużył się przy tym różnymi metodami, które dla wielu następców i uczniów stanowiły swojego

rodzaju wzór. Natomiast mniej więcej od 1910 roku systematyczne poszukiwania na obszarze dawnego Księstwa Łowickiego prowadziła Aniela Chmielińska, założycielka Muzeum Ziemi Łowickiej. Kierując się wskazówkami Adama Fischera, w swej książce prezentuje stroje Książaków w perspektywie historycznych zmian oraz terytorialnych i okolicznościowych wariantów. Omawia kolejno poszczególne ich części, zdobiny, upodobania nosicieli, mody, wykonawców (Chmielińska, 1930). Nie brak tam ponadto porad i zachęty do kultywowania tradycyjnych ubiorów.

Odmienne kompendium wiedzy na temat strojów ludowych, tym razem na Śląsku, stanowi wydana w 1936 roku praca Agnieszki i Tadeusza Dobrowolskich, *Strój, haft i koronka w województwie śląskim* (Dobrowolscy, 1936). Podzielona na cztery części obejmuje obszary górali śląskich, ziemi pszczyńskiej i północnych powiatów województwa. Część czwarta poświęcona jest koronkom cieszyńskim. Stroje i ich ozdoby zostały tutaj omówione w niekonwencjonalny sposób. W rozważaniach bowiem nie brak dociekań genetycznych, szerokich analogii, wiadomości dotyczących chronologii oraz wskazania metod badawczych, wyraźnie sprecyzowanych zwłaszcza w odniesieniu do haftów: analityczno-porównawczej, lecz nie w oparciu o różnorodność motywów, tylko rodzaj zastosowanej techniki, historycznej i typologicznej. Materiałem badawczym są przy tym nie tylko dane z terenu Śląska, ale także ogólnopolskie, zachodniosłowiańskie, węgierskie, bałkańskie, rosyjskie i północno-europejskie, znane zarówno z kultury ludowej, jak warstw elitarnych. Jeśli chodzi o hafty, porównania dotyczą także technik pokrewnych, jak tkactwa, kilimiarstwa, co w sumie pozwala na ustalenie pewnej chronologii powstania i genezy dotyczących także niektórych form odzieży. Całość uzupełnia słownik wyrazów gwarowych, niekiedy z podaniem etymologii, bogaty spis hafciarek i koronczarek według miejscowości oraz liczne zestawione, także w tablice, fotografie. Imponujące jest tutaj bogactwo faktów, uzupełnione dodatkowo odpowiednimi odsyłaczami. Poza tym podkreślić trzeba, że jest to pierwsza praca, gdzie wykazano związki pomiędzy strojami ludowymi i innych warstw społecznych i gdzie jest wyraźnie mowa o metodach pracy.

Widać stąd, że lata po odzyskaniu przez Polskę niepodległości sprzyjały pracom badawczym i rozwojowi myśli naukowej, co odzwierciedla się również we wzroście zainteresowań i dążności do pogłębiania i poszerzania problematyki wiążącej się z odzieżą i strojami regionalnymi. Wśród autorów panowała jednak duża dowolność w traktowaniu tematów. Jedni poprzez ilustracje i opis starali się stworzyć dokument zaobserwowanych form strojów, przypisywanych określonej regionowi czy miejscowości, najczęściej jednak bez uwzględnienia różnic wynikających z sytuacji społecznej, funkcji, zachodzących zmian i mody. Inni zwracali uwagę na archetypy, genezę, chronologię i historyczne uwarunkowania. Wszyscy podkreślali stronę estetyczną,

ozdobność i malowniczość stroju. Jeszcze inni dopatrywali się związku z przeszłością i najdawniejszymi dziejami kraju, a także szukali wspólnych bądź odmiennych elementów, zbliżających lub różnicujących Słowian.

Dokładne opisy formy oraz rozeznanie w samym wyglądzie stroju wieśniaków, pozwalały na typologizowanie zarówno poszczególnych części odzieży (Fischer, 1934), jak całych ich kompletów. Jeszcze w XVIII w. Jędrzej Kitowicz wyodrębnił strój chłopów ruskich, krakowskich i mazowieckich (Kitowicz, 1951, s. 607-610), już w latach międzywojennych Adam Fischer mówi jedynie o dwóch typach polskich strojów, tj. wielkopolsko-mazowieckim i małopolskim (Fischer, 1934). Stanisław Poniatowski wymienia ich cztery rodzaje (Poniatowski, 1932), to jest wielkopolsko-mazowiecki, małopolski, podkarpacki i polesko-białoruski. Cztery typy uwzględnił także Kazimierz Moszyński: pokucko-południowo-podolski i huculski, małopolsko-poleski, śląsko-wielkopolsko-mazowiecko-białoruski i typ pomorski wraz z przyległą częścią Ponnańskiego (Moszyński, 1938).

Jak można się domyślać podziały te i inne im podobne (Seweryn, 1974) miały na celu wyodrębnienie właściwości charakterystycznych dla strojów ludowych poszczególnych regionów w Polsce, a także pośrednio wskazać na ewentualne powiązania ze strojami krajów sąsiednich oraz na kierunki zapożyczeń i wpływów. Rzecz ciekawa, że nie zwracano dotąd szerszej uwagi na odniesienia do historycznych strojów warstw elitarnych, tj. mieszczańskich i dworskich oraz na to co niosła ze sobą ogólnoeuropejska moda. Stroje ludowe traktowane były jako swoisty sposób ubierania się pewnej grupy mieszkańców kraju, odizolowanej od reszty społeczeństwa i sporo jeszcze musiało upłynąć czasu, zanim problematyka wzajemnych związków wypłynęła na światło dzienne (Bogatyński, 1957; Turnau, 1972; 1966). Podjęła ją przede wszystkim historyk, Irena Turnau, wykorzystująca źródła archiwalne i ikonograficzne. Nie znaczy to, aby ich roli nie rozumiano także w kręgach ludoznawców (Kotula, 1954; Błachowski, 1972), pomimo wzrastających po drugiej wojnie światowej zainteresowań problematyką społeczną. Jednak najpilniejsze zadanie leżało w dokumentowaniu uchwytnych jeszcze przejawów stroju i funkcjonującej na wsiach pamięci ludowej na jego temat. Tym bardziej, że podstawowym źródłem dla każdego etnografa są właśnie badania terenowe. Inspiracją do ich kontynuowania, w tym także na temat strojów, stała się w owym czasie akcja podjęta przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, które przystąpiło do wydawania monograficznych zeszytów *Atlasu Polskich Strojów Ludowych* oraz przez Sekcję Sztuki Ludowej Państwowego Instytutu Sztuki, późniejszego Instytutu Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, prowadzącą inwentaryzację obiektów sztuki na terenie całego kraju. W związku z tym przygotowane zostały instrukcje i kwestionariusze (Reinfuss, 1950), metodyka monograficznego opracowywania strojów ludowych (Gajek, 1954) i instrukcja w sprawie materiału ilustracyjnego dla *Atlasu Polskich Strojów Ludowych* (Reinfuss, 1954, s. 806-807).

Były to więc nie tylko wskazówki dla potencjalnych badaczy, ale także dla przyszłych autorów opracowań, co w konsekwencji przyniosło obfite rezultaty. Z jednej strony *Atlas Polskich Strojów Ludowych* w kolejnych zeszytach dawał w miarę pełny obraz dotyczący strojów określonego regionu, wypełniając tym samym „białe plamy” na mapie Polski, z drugiej – na łamach „Polskiej Sztuki Ludowej” publikowano liczne tematyczne artykuły poświęcone zarówno strojom różnych okolic, jak ich elementom, tkaninom, haftom, koronkom i innym sposobom zdobniczym, a także funkcjom. Wprawdzie *Atlas Polskich Strojów Ludowych* spotkał się z krytyczną oceną niektórych osób (Rosen-Przeworska, 1958; Kantor, 1982; 1979), ale wbrew tym opiniom trzeba podkreślić, że na tle europejskiej literatury dotyczącej strojów ludowych jest to jedyna tego rodzaju publikacja, nie licząc opracowań łużyckich, uważanych także za formę atlasu, lecz o zupełnie odmiennym charakterze i założeniach (Reinfuss, 1962; Kutrzeba-Pojnarowa, 1979). Autor zbiorowej monografii nie byłby w stanie ani zebrać, ani opublikować takiego zasobu materiałów, jakie w sumie w 32 zeszytach *Atlasu Polskich Strojów Ludowych* ujrzały światło dzienne. Trudno zresztą na temat strojów ludowych mówić o jakimś wzorcowym opracowaniu i narzucić autorom taki, czy inny model. W swych publikacjach odpowiadają oni albo na zapotrzebowanie społeczne, często domagające się praktycznych wskazówek co do wyglądu strojów (Manugiewicz, 1951) i możliwości ich rekonstrukcji, albo na coraz to nowe pytania, które stawia przed badaczami rozwijająca się nauka. Tym samym poszerza się pole widzenia nasuwające nawet konieczność współpracy z innymi dyscyplinami: językoznawcami, gdy chodzi o terminologię, etymologię, genezę; z historykami – gdy chodzi o konfrontację konkretnych przykładów i form stroju z czasem ich użytkowania i powstania; z historykami sztuki – gdy chodzi o modę i analogie z modelami oraz wzorami charakterystycznymi dla warstw elitarnych panującego okresu w sztuce; z socjologami – gdy chodzi o mechanizmy i prawa odgrywające rolę w strukturze społecznej; z historykami gospodarki – gdy chodzi o formy gospodarowania i gospodarkę surowcami oraz konsumpcję (Turnau, 1986); geografami – gdy chodzi o miejscowe warunki naturalne. Poszerzone pole badawcze dostarcza coraz to nowych tematów (Kutrzeba-Pojnarowa, 1976), a wraz z nim wzbogacają się także, za pośrednictwem nauk pokrewnych, metody pracy. Ich dobór zależy od celu i opracowywanej problematyki. Nadal więc obserwuje się niemal tradycyjny opis zjawisk, ich analizy i porównania, poszukiwanie wzorów i kierunku wpływów oraz historyczne spojrzenie na zmiany zachodzące w czasie i przestrzeni (Turnau, 1974; 1991), określanie regionalnej, czasem nawet narodowej specyfiki i właściwości (Kowalska-Lewicka, 1976; Kamocki, 1976; Turnau, 1977), odrębności i podobieństw. Ostatnio zwraca się także uwagę na społeczne uwarunkowania i zróżnicowanie, odzież codzienną, roboczą (Turnau, 1994), funkcje oraz rolę w kulturze (Kantor, 1982), symbolikę i znakowy kod jako jeden ze sposobów porozumiewania się użytkowników ludowej odzieży i strojów (Kantor, 1979).

Warto podkreślić, że poszerza się przy tym widzenie całokształtu problematyki w kontekście ogólnie panującej mody i sposobu ubierania się pozostałych warstw społecznych.

Reasumując, dorobek polskiej nauki, zwłaszcza etnologii, w zakresie odzieży i stroju ludowego w Polsce na tle stanu badań w innych krajach Europy wcale nie jest gorszy. Zawdzięczamy to zainteresowaniom różnych specjalistów oraz wydawnictwom Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, „Polskiej Sztuce Ludowej”, jak też niektórym muzeom podejmującym tematyczne edycje i wystawy oraz innym jeszcze publikacjom. Na przestrzeni ponad dwustu lat badacze podejmowali wieloraką problematykę, i jeśli jej w niektórych przypadkach nie pogłębiali, to przynajmniej sygnalizowali. Sięgali nawet do sąsiednich krajów i pokrewnych grup plemiennych (Dobrowolska, 1947; 1948; 1951; Bednarczuk, 1982) aby poznać i przybliżyć pewne podobne lub odmienne treści związane ze strojami. Wprawdzie odmiany regionalne nie wszędzie w Polsce zostały uchwycone i brak albumowego oraz syntetycznego opracowania, co jest wynikiem różnych przyczyn i bez wątpienia stanowi poważny mankament, jednak może to tłumaczyć fakt, że nie wszędzie odrębności regionalne zdołały się wykształcić i nie wszystkie źródła zostały dostatecznie wykorzystane. Toteż taki stan rzeczy rysuje nowe zadania i perspektywy na przyszłość oraz konieczność dalszych poszukiwań i opracowań naukowych.

BIBLIOGRAFIA

Bartkiewicz Magdalena

1979 *Polski ubiór do 1864*, Ossolineum, Wrocław.

Bazielich Barbara

1968 *Moda w strojach regionalnych tematem wystawy na Śląsku*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 3, s. 112-120.

1973 *Złote hafty w tradycyjnej odzieży na Śląsku*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Etnografia” z. 6.

1975 *Stroje regionalne*, w: *Zabytki ludowej kultury na Śląsku i w Częstochowskim*, pod red. B. Bazielich, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, s. 48-65.

1977 *Moda w strojach regionalnych*, Katalog wystawy, Biuro Wystaw Artystycznych, Katowice.

1982 *Ubiory dziecięce od XVIII do pocz. XX wieku. Katalog zbiorów muzeów polskich*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Etnografia” z. 7.

1988 *Śląskie stroje ludowe*, Śląsk, Katowice.

Bednarczuk Alicja

1982 *Reliktowe formy ubioru Baltów*, „Lud” t. 66, s. 179-194.

Błachowski Aleksander

1972 *Stroje płockie w świetle źródeł XIX wieku*, „Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku” z. 3, s. 5-94.

Błotnicki Tadeusz

1930 *Zarys historii ubiorów z uwzględnieniem haftów i tkanin*, Kraków.

- Bogatyński Władysław
1957 *Elementy małopolskich strojów ludowych mieszczan i chłopów w świetle materiałów źródłowych (XVI-XVIII)*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 3, s. 159-166.
- Brückner Aleksander
1937-1939 *Encyklopedia staropolska*, Trzaska, Evert, Michalski, Warszawa.
- Burszta Józef
1974 *Kultura ludowa – kultura narodowa*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Bystron Jan Stanisław
1922 *Bibliografia etnografii polskiej*, Kraków.
1934 *Typy ludowe J. P. Norblina*, Muzeum Etnograficzne, Kraków.
- Chmielińska Aniela
1930 *Księżacy i ich strój*, Polska Macierz Szkolna, Warszawa.
- Cholewa Mieczysław Czciwor
1946 *Stroje ludowe ziemi sądeckiej. Rozwój stroju ludowego i jego zasięgi terytorialne*, „Lud” t. 36, s. 256-279.
- Dobrowolscy Agnieszka i Tadeusz
1936 *Strój, haft i koronka w województwie śląskiem*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Dobrowolska Agnieszka
1947 *Strój Jacków Jabłonkowskich*, „Prace i Materiały Etnograficzne” t. 7, Lublin–Kraków, s. 1-37.
1948 *Strój ludowy na Łużycach*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
1951 *Ikonoграфия ludowej odzieży zachodnio-słowiańskiej*, „Pamiętnik Słowiański”, Kraków.
- Dolouche D.
1985 *F. H. Lalaisse – de la Bretagne et autres contrées*, Brest, Paris.
- Fischer Adam
1926 *Lud polski*, Ossolineum, Lwów, s. 95-101 (Odzież).
1934 *Etnografia Słowiańska. Polacy*, Książnica Atlas, Lwów–Warszawa, s. 160-166 (Odzież).
- Frankowski Eugeniusz
1928 *Sukmany ludu polskiego*, Warszawa.
- Fryś-Pietraszko Ewa, Kunczyńska-Iracka Anna, Pokropek Marian
1988 *Sztuka ludowa w Polsce*, Arkady, Warszawa, s. 134-171 (Strój).
- Gajek Józef
1954 *Metodyka monograficznego opracowywania strojów ludowych*, „Lud” t. 41, s. 797-805.
- Gawętek Franciszek
1914 *Bibliografia ludoznawstwa polskiego*, PAU, Kraków.
- Gądzikiewicz Witold
1926 *Strój górali podhalańskich pod względem higienicznym*, Gebethner i Wolf, Warszawa.
- Gerson Wojciech
1855 *Ubiory ludu polskiego*, Warszawa.
- Głapa Adam
1960 *Ubiór chłopski*, w: *Kultura ludowa Wielkopolski*, pod red. J. Burszty, t. 1, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 497-561.
- Gloger Zygmunt
1900 *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, P. Laskauer, W. Babicki, Warszawa.
- Główczewska Irena
1955 *Ubiory w obrazach Canaletta*, „Biuletyn Historii Sztuki” R. 17, z. 2, s. 208-233.
- Goldstein Henryk
1903 *Szewc – krawiec w ustach ludu*, „Lud” t. 9, s. 186-187.

- Gołębiowski Łukasz
 1831 *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych (sposobem dykcjonarza ułożone i opisane)*, Kraków.
- 1863 *Opowiadanie o ubiorach, zwyczajach i obyczajach ludu polskiego*, Józef Bendsdorff, Kraków.
- Grabowski Józef
 1977 *Sztuka ludowa*, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa, s. 296-316 (Hafty i stroje).
- Grodecka Zofia
 1986 *Stroje ludowe w dawnym i współczesnym Poznaniu*, Muzeum Narodowe, Poznań.
- Gutkowska Maria
 1932 *Historia ubiorów*, t. 1-2, Lwów—Warszawa.
- Gutkowska-Rychlewska Maria
 1968 *Historia ubiorów*, Ossolineum, Wrocław.
- Haft i zdobienie...*
 1955 *Haft i zdobienie stroju ludowego*, Wydawnictwo Sztuka, Warszawa
- Hermanowicz-Nowak Krystyna
 1976 *Odzież*, w: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 1, pod red. M. Biernackiej i in., Ossolineum, Wrocław, s. 379-405.
- 1977 *Stan badań nad strojem ludowym w Polsce. Próba oceny dotychczasowych osiągnięć*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 1, s. 3-8.
- Hoff Bogumił
 1888 *Lud cieszyński. jego właściwości i siedziby. Obraz etnograficzny*, Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, Warszawa.
- Jacher-Tyszkowa Aleksandra
 1975 *Grafika polska XIX wieku jako źródło do badań nad strojem ludowym*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 4, s. 199-224.
- Jackowski Aleksander, Jarnuszkiewiczowa Jadwiga
 1962 „Polska Sztuka Ludowa”. *Spis treści za lata 1947-1962* (dodatek).
- Jaśkiewicz Aleksander
 1976 *Rysunki Adriana Głębockiego źródłem do poznania XIX-wiecznego stroju ludowego*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 1, s. 43-46.
- Kamocki Janusz
 1976 *Przyczyny rozpowszechniania się ubioru krakowskiego jako stroju narodowego*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 2, s. 75-78.
- Kantor Ryszard
 1979 *Rec.: A. Jacher-Tyszkowa, Strój kielecki, Atlas Polskich Strojów Ludowych*, Wrocław 1977, „Polska Sztuka Ludowa” nr 1, s. 56-57.
- 1982 *Ubiór — strój — kostium*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Karwicka Teresa
 w druku *Ubiory ludowe w Polsce*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
- Kitowicz Jędrzej
 1840 *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, (Wydanie: Ossolineum, Wrocław 1951).
- Kolberg Oskar
 1865-1910 *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, Warszawa, Kraków.
- Kosiński Władysław
 1903 *Szewc — krawiec w ustach ludu*, „Lud” t. 9, s. 59-64.
- Kostiumy teatralne...*
 1952 *Kostiumy teatralne z XVI, XVII, i XVIII w. z wymiennych części*, Centralna Poradnia Świetlicowa, Warszawa.

- Kotula Franciszek
1954 *Poszukiwanie metryk dla stroju ludowego*, Muzeum w Rzeszowie, Rzeszów.
- Kowalska-Lewicka Anna
1976 *Ludowy strój krakowski – strojem narodowym*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 2, s. 67-74.
- Kowecka Elżbieta
1978 *Odzież*, w: *Historia Kultury Materialnej w Polsce od 1795-1870*, t. 5, Ossolineum, Wrocław, s. 386-423.
- Kutrzeba-Pojnarowa Anna
1964 *Stan badań nad strojem i tkaniną*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 4, s. 210-219.
1976 *Ubiór i strój ludowy jako wyraz poziomu produkcji, pozycji społecznej i upodobań estetycznych jego nosicieli i wytwórców*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 1, s. 3-4.
1979 *Rec.: Serbske narodne drastwy. Sorbische Volkstrachten*, Bautzen 1976, 1976, 1977, 1978, „Polska Sztuka Ludowa” nr 2, s. 121.
- Lipiarz Zofia
1978 *Raciborski strój ludowy*, Muzeum w Raciborzu, Racibórz.
- Łoziński Władysław
1907 *Życie polskie w dawnych wiekach*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1964.
- Malewski Bronisław
1904 *Próba charakterystyki ubiorów ludowych*, „Wisła” t. 18, s. 285-322, 439-469.
- Malicki Longin
1936 *Zarys kultury materialnej górali śląskich*, Muzeum Śląskie w Katowicach, Katowice, s. 53-61 (Odzież).
- Malinowski Lucjan
1877 *Zarys życia ludowego na Szląsku*, Ateneum, Warszawa.
- Manugiewicz-Żoźna Jan
1951 *Polski strój ludowy*, „Wiedza i Życie” z. 11, s. 930-950.
1954 *Polskie stroje ludowe. Teka rycin*, Łódź.
- Matejko Jan
1901 *Ubiory w Polsce od 1200 do 1795*, wyd. 2, Wierzbicki i S-ka, Kraków.
- Matuszkówna Stanisława
1931 *Zdobnictwo kobiecego stroju żywieckiego*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Mączyński Józef
1858 *Włościanie z okolic Krakowa*, Kraków.
- Moszyński Kazimierz
1929 *Kultura ludowa Słowian*, t. 1, Polska Akademia Umiejętności, Kraków, s. 425-438.
1938 *Geograficzne zróżnicowanie odzieży ludowej w Polsce*, w: *Kalendarz Ilustrowanego Kuryera Codziennego*, Kraków, s. 68-77.
- Nad rzeką Ropą...*
1965 *Nad rzeką Ropą. Zarys kultury ludowej powiatu gorlickiego*, pod red. R. Reinfussa, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Noss Aagot
1970 *Johannes Flintoes draktakvarellar*, Det Norske Samlaget, Oslo.
1973 *Joachim Frichs draktakvarellar*, Der Norske Samlaget, Oslo.
1981 *Adolph Tidemand og folk han møtte*, Universitets forlaget, Oslo.
- Pieniążek Józef
1934 *O ginącym stroju ludowym i ostatnich jego wytwórcach*, „Wierchy” t. 12.
- Pol Wincenty
1851 *Prace z etnografii północnych stoków Karpat*, Archiwum Etnograficzne, PTL, Wrocław 1966, s. 110-114, 145-148.

- Polaczek Stanisław
1892 *Wieś Rudawa. Lud, jego zwyczaje, obyczaje, obrzędy, piosenki, powiastki i zagadki*, Warszawa.
- Poniatowski Stanisław
1932 *Etnografia Polski*, w: *Wiedza o Polsce*, t. 3, Warszawa, s. 248-253 (Odzież).
- Radzikowski Eliasz Walery
1879-1899 *Ubiory w Polsce i u sąsiadów od IX-XV w.*, Kraków.
- Reinfuss Roman
1950 *Instrukcje i kwestionariusze dla badaczy kultury ludowej*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 1-6, s. 88-92.
1951 *Wytwórcy ludowych ubiorów w Karpatach polskich*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 1-2, s. 19-36.
1953 *Polskie druki ludowe na płótnie*, PIW, Warszawa.
1954 *Instrukcja w sprawie materiału ilustracyjnego dla Atlasu Polskich Strojów Ludowych*, „Lud” t. 41, cz. 1, s. 806-807.
1962 Rec.: *Lużycki atlas strojów ludowych*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 1, s. 56.
1965 *Strój Łemków*, w: *Nad rzeką Ropą*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, s. 195-210.
- Reinfuss Roman, Świdorski Jan
1960 *Sztuka ludowa w Polsce*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Rosen-Przeworska Janina
1953 *Z zagadnień renesansowego ubioru ludowego*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 4-5, s. 257-280.
1954 *O ubiorze chłopskim od XIII wieku do renesansu*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 2, s. 79-99.
1958 Rec.: *Atlas Polskich Strojów Ludowych*, „Lud” t. 43, s. 338-344.
- Rostworowska Magdalena
w druku *Stroje ludowe na Dolnym Śląsku. Katalog zbiorów Muzeum Etnograficznego we Wrocławiu*, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław.
- Ruszel Krzysztof
1976 *Tematy ludowe w akwarelach, rysunkach i grafice XIX i pocz. XX wieku. Katalog wystawy ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Rzeszowie*, Muzeum w Rzeszowie, Rzeszów.
- Seweryn Tadeusz
1929 *Kaszubskie złotogłowie i nowe hafty wdzydzkie*, „Lud” t. 28, s. 17-39.
1930 *Parzenice góralskie*, Muzeum Etnograficzne, Kraków.
1966 *Ubiór chłopski 1450-1650*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” t. 1, s. 9-74.
1974 *Historyczne rodowody niektórych polskich strojów ludowych*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” t. 5, s. 17-30.
- Stattlerówna Maria
1902 *Hafciarstwo ludowe w okolicach Ojcowa*, „Wisła” R. 16, s. 44-56.
Stroje ludowe w Polsce...
w druku *Stroje ludowe w Polsce w fotogramach Stanisława Gadomskiego*, wstęp B. Bazieli, Fundacja Kultury Wsi, Warszawa.
- Strój i tkanina ludowa...*
1972 *Strój i tkanina ludowa Mazowska Płockiego*, „Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku” z. 3.
- Szewczyk Zdzisław
1971 *Strój ludowy*, w: *Monografia powiatu myślenickiego. Ziemia myślenicka*, t. 2, Kraków, s. 171-211.
- Świeży Janusz
1954 *Stroje ludowe Lubelszczyzny*, Wydawnictwo Sztuka, Warszawa.

- Świątek Jan
1892 *Lud nadrabski (od Gdowa po Bochnię)*, Kraków.
- Tetmajer Włodzimierz
1904, 1909 *Ubiory ludu polskiego*, Komisja Antropologiczna Akademii Umiejętności, Kraków.
- Turnau Irena
1966 *Źródła ikonograficzne do nowożytnej historii produkcji i konsumpcji. Próba klasyfikacji*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” nr 1, s. 49-64.
1968 *Kultura materialna Oświecenia w rycinach Daniela Chodowieckiego*, Ossolineum, Wrocław.
1974 *Moda a odzież — zmienność i długie trwanie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” nr 1, s. 87-99.
1977 *Wpływ szlacheckiej i mieszczańskiej odzieży na polski ubiór ludowy w XVI-XIX wieku*, „Polska Sztuka Ludowa” nr 2, s. 67-78.
1986 *Gospodarcza i społeczna historia odzieży. Siódma konferencja Fundacji Pasolda w Londynie 18-20 września 1985*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” nr 1, s. 180-182.
1991 *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, Warszawa, s. 99-132 (Odzież chłopska).
1991 *History of dress in central and eastern Europe from the sixteenth to the eighteenth century*, Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, Warszawa.
1994 *European occupational dress*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa.
- Tyrowicz Ludwik
1957 *Podstawowe wiadomości z dziejów ubioru*, Centralny Zarząd Szkół Artystycznych, Łódź.
- Udziała Seweryn
1925 *Pasy srebrne*, „Lud” t. 24.
1930 *Ludowe stroje krakowskie i ich krój*, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Kraków.
1932 *Ubiory ludu polskiego*, PAU, Kraków.
1936 *Hafty kurpiowskie*, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Kraków.
- Wójcik Adam
1965 *Strój Pogórzeń*, w: *Nad rzeką Ropą*, Kraków, s. 175-194.
- Zborowski Juliusz
1930 *Moda i wieś góralska*, „Ziemia” nr 19.
- Zieńkiewicz Leon
1841 *Stroje ludu polskiego*, Paryż.
- Żygulski Zdzisław
1974 *Somatyczne i semiotyczne uwarunkowanie mody ubiorów*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” nr 1, s. 107-112.

Barbara Bazielich

THE STUDY OF FOLK CLOTHES AND COSTUMES IN POLAND

(Summary)

Even though Polish folklorists have not written any monograph or prepared any album of folk costumes, the problematic of folk clothing have been considered and recognized as important for more than two hundred years not only by folklore scholars, ethnographers or artists, but also by historians, geographers, sociologists, historians of costumes, and representatives of other

disciplines. Their texts — articles of varying length — have been published in scholarly journals and more popular magazines, in the monographs of some regions, in separate volumes or in studies on folk culture and art. The earliest publications were mostly collections of graphics and color plates as well as descriptions of whole costumes or their elements. They emphasized the form of costumes, their arrangement, colors, ornaments, type of fabric and differences related to sex, age, and specific use. After some time scholars have been also specified archetypes and common and differentiation features of Slavs as well as regional identities. Although at the turn of the century various authors noticed also other aspects of folk costumes, e.g. their makers, fashions, hygiene or the relations to clothing of other social groups, such subjects were examined very rarely. Only after World War II the problematic of research has considerably expanded, including, in particular, the issues stemming from social differentiation and changes in time. Such progress was inspired by the project of the Polish Ethnological Society to publish the *Atlas of Polish Folk Costumes* in the form of monographic fascicles about individual regions, and by the Section of Folk Art of the State Institute of Art, later transformed into the Institute of Polish Art of the Polish Academy of Sciences, which registered the artifacts of folk culture all over the country. Thanks to all that, both the field of research and scope of topics have expanded, thus also — due to influences from related disciplines of scholarship — enhancing the methods of studying folk costumes.

Transl. M. Wilczyński